

Sammanfattning

Den vita handpennefläckens utseende hos adulta svenska nattskärrehannar

Hannen hos vår vanliga nattskärria har en fläck som bildas av vita teckningar på de yttre tre handpennorna (omkring 50 mm från spetsen). Fläckens utseende varierar över artens utbredningsområde. Den är liten i västra delen och blir större österut. Vad som skiljer, bland populationer och raser, är om det finns något vitt på ytterfanen och även mängden vitt på handpennorna (hp) 8-9. Vi håller på med en studie som kommer att behandla denna sak i ett större geografiskt sammanhang (Asteling & Strandberg *in prep.*). I denna uppsats vill vi bara beskriva saken och ge en kommentar till informationen som ges i de större standardverken. Vi vill också beskriva utseendet av fläckens hos fåglar från svenska västkusten och peka på avvikelser från den gängse litteraturen.

Vi studerar nattskärrior i Varbergstrakten. Under åren 1996-98 har vi ringmärkt 21 adulta hannar. Fläckens utseende på de fångade hannarna beskrevs omsorgsfullt på en diktafon och avritades mycket noga i full skala på en fördesignad skiss; se Figur 1. Fåglarna delades in i olika kategorier, som beskrivs nedan och i Figur 2, beroende på hur fläckens såg ut. Antalet individer i varje kategori visas i Tabell 1.

A: Vitt på hela ytterfanen på handpenna 8 och 9, som då bildade ett band på båda pennorna med innerfanen.

B: Vitt på hela ytterfanen på handpenna 8, som då bildade ett band på pennan med innerfanen. En vit fläck på ytterfanen av handpenna 9 som inte nådde skaftet.

C: Vitt på hela ytterfanen på handpenna 8, som då bildade ett band på pennan med innerfanen. Inget vitt på ytterfanen på handpenna 9.

D: En vit fläck på ytterfanen på både handpenna 8 och 9 som inte nådde skaftet.

E: En vit fläck på ytterfanen på antingen handpenna 8 eller 9 som inte nådde skaftet.

F: Inget vitt på ytterfanen på handpenna 8 eller 9.

En jämförelse med standardverken medför en del frågetecken. Vår tolkning av Cramp (1985), Cleere & Nursey (1998), Glutz & Bauer (1980) och Fry m.fl. (1988) är att de flesta hannar inte har vitt på ytterfanen av hp 8 och 9. I vårt material hade 86% mer eller mindre vitt på ytterfanen av hp 8 och/eller 9. Endast 14 % såg ut som det beskrivs i Cramp (1985) för västeuropeiska fåglar. Informationen som ges i standardverken är väldigt avvikande vid en jämförelse med vårt material.

Om det nu finns en klin när det gäller handpennefläcken, som börjar på Brittiska öarna (och om beskrivningen i Cramp (1985) är riktig för västra Europa), då kan våra resultat vara ett led i teorin att fläckens utseende blir större österut.

Roland Asteling & Anne Strandberg, Morängatan 28, S-432 38 Varberg, Sweden

E-mail: roland.asteling@telia.com

Nordliga gransångaren *Phylloscopus collybita abietinus* i kris?

LARS BERGGREN

Inledning

När vi fågelskådare är ute i markerna blir vi förr eller senare hungriga. Då tar vi fram kaffetermosarna ur våra stoltryggsäckar. Sitta på marken, det är länge sedan vi slutade med det. När sedan den värsta hungern har stillats brukar samtalet ofelbart halka in på ämnet "Vilka fågelarter har blivit ovanligare eller vilka ses i större antal än normalt?". Sällan är vi helt överens, men en art som de flesta anser ha minskat i antal sedan 1970-talet är gransångaren. Min nyfikenhet vaknade, och jag bestämde mig för att undersöka saken med hjälp av de inventeringar som är gjorda i Norrbotten. Jag analyserar och kommenterar de inventeringar som är gjorda inom Svensk häckfågeltaxering 1975-98 och ringmärkningsstatistiken från Haparanda Sandskärs fågelstation. Jag jämför också resultaten med de som presenteras i den nya finska atlasen (Väisänen m. fl. 1998).

Gransångaren är spridd i hela Europa utom på öarna Island, Sardinien och Kreta. I en stor del av södra Spanien och mellersta Europa är arten sällsynt. Grova uppskattningar säger att det finns ca 16 miljoner gransångare i Europa. De tätaste populationerna finns i västra, centrala och östra Europa, över 10000 par per 2500 km². I Skandinavien är populationen uppskattad till över 2000 par per 2500 km². Dessa uppgifter är hämtade ur Hagemeyer & Blair (1997).

I Europa är arten för närvarande uppdelad i sex raser (Svensson 1992). Det är möjligt att dagens moderna forskning kommer att omkullkasta den gamla art- och rasindelningen (t.ex. Hansson &

Brännström 1998). I Sverige förekommer två raser. Nominatrasen *Phylloscopus collybita collybita* vandrar in i Sverige via Danmark. Rasens utbredning är västra, centrala och östra Europa med en östlig gräns någonstans genom Polen och Ukraina. I norra Skandinavien och Ryssland förekommer rasen *Phylloscopus collybita abietinus*, vilket alltså är den ras som jag ser i mina hemtrakter (Hagemeijer & Blair 1997).

Svensk häckfågeltaxering

Svensk häckfågeltaxering har till syfte att studera beståndsvängningarna bland fåglar i Sverige. Inventeringen är ideell och administreras sedan starten 1975 av Sören Svensson, Ekologihuset Lund. Inventeraren planerar sin egen inventeringsrutt som består av 20 punkter. En gång om året inventeras rutten och från varje punkt räknas alla under 5 minuter sedda eller hörda fåglar. Närmare beskrivning finns i Svensson (1997, 1998).

Genom åren har gransångare noterats på 16 olika rutter i Norrbotten (Tabell 1). Tyvärr har få av rutterna inventerats under många säsonger. Fem av rutterna är inventerade före 1981: Timforsvägen, Stormyran, Degermyran, Nedre slingan och Sävast. Dessa rutter tyder inte på någon förändring av beståndet under dessa tidiga inventeringsår men visar att det fanns ganska gott om gransångare. I medeltal noterades 4,9 exemplar per rutt och år.

Fyra av rutterna är inventerade i ganska långa

serier: Norramark, Kåikul, Lappträsket och Raningsvägen. Alla tyder också på en minskning av antalet gransångare. Under de första åtta åren (1983–90) är medeltalet 3,3 exemplar per rutt och år. Under de åtta senaste åren (1991–98) är medeltalet nere på 1,1 exemplar per rutt och år. Av dessa rutter vill jag särskilt kommentera Norramarksrutten som inventeras av Tord Gustafsson. Norramarksrutten har den längsta serien. Rutterna Sävast och Norramark är identiska men Tord ändrade färd-sätt och starttid, cykel istället för till fots och kl 03.00 istället för kl 05.00. Ändringen av färd-sätt kan väl knappast ha påverkat räkningen.

Sju av rutterna visar var och en för sig ingen större förändring: Hemlunda, Sunderbyn, Gammelstad, Alterrutten, Skjutfältet, Kusträsk och Avan. Alla sju har korta serier och är därför svåra att tolka. Ingen av rutterna visar heller på några större ansamlingar av arten: I medeltal noteras 1,3 exemplar per rutt och år på dessa nutidsinventerade rutter. Om man däremot slår samman talen för de fem sistnämnda rutterna får man en indikation på en nedgång de två senaste åren: 11, 7 resp. 5 individer.

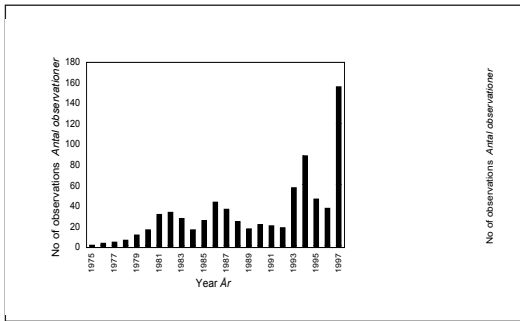
I Tabell 2 har resultaten från alla rutter sammanställts och i Figur 1 har index beräknats för de senaste elva åren, då det utom för 1993–94 varit en kontinuitet av inventeringar på minst fem gemensamma rutter parvisa år. Vid tolkning av tabellen måste man vara försiktig med slutsatserna eftersom grundmaterialet är så litet, men jag anser att inventeringarna visar att Norrbottens bestånd av gransång-

Tabell 1. Antalet registrerade gransångare på de rutter som inventerats i Norrbotten 1975–1998. Rutterna Sävast och Norramark är samma rutt inventerad av samme inventerare men med en förändring i starttid 1983.

Number of Chiffchaffs recorded along the routes censused in Norrbotten 1975–1998. The routes Sävast and Norramark are the same route made by the same observer but with a change in starting hour in 1983.

Antal inräknade ormråkar av olika kategorier i Falsterbo 1990-1996. Fåglar klassade som vita är ej inkluderade bland övriga adulta och juvenila.

Year År	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Total
Adults <i>Adulta</i>	2580	1869	1873	734	1329	1207	957	10549
White ad. <i>Vita ad.</i>	37	35	24	22	20	20	9	167
Juveniles <i>Juvenila</i>	879	866	1168	1122	879	768	1193	6875
White juv. <i>Vita juv</i>	74	42	40	65	39	23	48	331
Unaged <i>Ej åldersbestämda</i>	8209	3853	970	4634	2610	4519	5256	30051
Unaged white <i>Dito vita</i>	12	13	5	0	0	1	9	40
Controlled <i>Kontrollerade</i>	11791	6678	4080	6577	4877	6538	7472	48013
Uncontrolled <i>Ej kontrol.</i>	1619	1573	5199	6361	6816	3350	3273	28191

Figur 1. Beståndsindex (kedjeindex) för gransångaren i Norrbotten 1988–1998 baserat på de förändringar som registrerats på gemensamma rutter parvisa år. Index för 1989 har satts till 100.

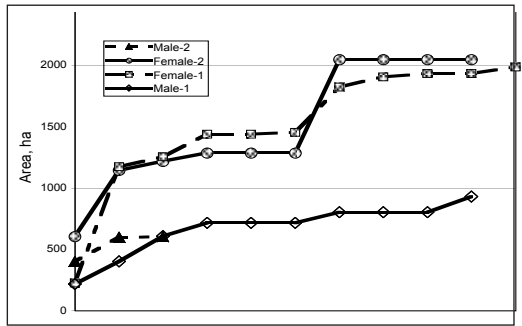
Population index (chain index) for the Chiffchaff in Norrbotten 1988–1998, based on changes for common routes between adjacent years. Index for 1989 was set to 100.

are verkligen har minskat, inte bara under de allra senaste åren utan kanske ända sedan 1970-talet.

Haparanda Sandskär

Ringmärkningsstatistiken från Haparanda Sandskär är också liten men ändå intressant att studera. Fågelstationen startades 1981 och har varit bemannad 12 vår- och 18 höstsäsonger. Totalt har 330 gransångare försetts med ringar. Arten är 26:e vanligaste märkart men motsvarar endast 0,5 % av de 65058 ringmärkta fåglarna t.o.m. 1997. Gransångaren utmärker sig mest genom att tillsammans med blåhaken vara den enda art som har ringmärkts i större antal under våren under höstsäsongerna. 180 st. (55%) av gransångarna är vårmärkta och 150 st. (45%) är höstmärkta.

Vilka slutsatser kan man då dra från fångstsiffrorna. Många yttre faktorer påverkar resultatet, bl.a. fångstens intensitet och hur fångstdagarna infaller i förhållandet till gransångarens förbiflyttning. Säk-raste sättet att kompensera mätningen för fångstintensitet görs genom att räkna antal fångade fåglar per nättimme (ett nät som har varit uppe en timme = nättimme). Figur 2 visar antalet fångade gransångare per nättimme. Värdena för åren 1981–91 visar troligen bara mellanårsvariationer utan någon bestämd trend, men sedan 1992 har antalet fångade gransångare dalat kraftigt. De låga fångstsiffrorna har fortsatt 1997 och 1998 med 3 resp. 2 st. För dessa två år har dock antalet nättimmar inte varit tillgängliga.

Figur 2. Antalet ringmärkta gransångare per 100 nättimmar vid Haparanda Sandskärs fågelstation 1981–1996. Trendlinjerna visar glidande medelvärde per tre år.

Number of ringed Chiffchaffs per 100 net hours at Haparanda Sandskär's bird station 1981–1996. The trend line shows three year mean values.

Utvecklingen i Finland

Den nya finska fågelatlasen (Väisänen m.fl. 1998) är finskspråkig så det är för min del omöjligt att tillgodogöra mig alla fakta i texterna, men den svenska förklaringen hjälper mig att tyda de många kartorna, figurerna och diagrammen. I Finland har man sedan lång tid inventerat fågelfaunan med linje- och punktaxeringar och dessutom hunnit med två fågelatlasinventeringar. I den första fågelatlasen (1974–77) uppskattade man att det fanns ca 380.000 par gransångare i Finland. I den andra fågelatlasen (1986–89) uppskattades att det fanns ca 220.000 par, en nedgång med 40%.

Linjetaxeringarna visar på samma resultat. Beståndet i norra Finland halverades mellan 1945–55. I Finland som helhet är det statistiskt säkerställt att arten har minskat med ca 40% mellan 1976 och 1988.

I den finska atlasen jämförs också med resultat från de danska punktaxeringarna, som också finns i den nyligen utkomna boken *Fuglenes Danmark* (Grell 1998). I Danmark har gransångaren ökat kraftigt, fyrdubbling sedan 1976 och fördubbling mellan 1988 och 1996.

Slutsatser och nya frågor

Svaret på frågan "Har gransångaren minskat?" har givetvis två svar. Det är redan tidigare välkänt att nominantrassen *P. c. collybita* vandrar in via Danmark och ökar i antal i sydligaste Sverige. Det nya är att rasen *P. c. abietinus* som finns i norra Sverige,

Finland och Ryssland enligt finska undersökningar minskat med 40%. Min undersökning av situationen i Norrbotten visar att minskningen sannolikt är lika stor där. Inventeringar av Holmöarna i Västerbotten 1973 och 1996 visade att gransångaren även där minskat mycket kraftigt, från 33 till bara 7 räknade individer (Bader m.fl. 1998), och man anger att arten minskat även i Västerbotten i övrigt. Kanske har det skett en minskning i hela norra Sverige

Nya frågor skapas när man har svar på den första. Nästa fråga blir: "Varför minskar gransångarna i norra Sverige och Finland medan arten ökar i Danmark och södra Sverige?". Jag kan bara spekulera i orsakerna till minskningen av *P. c. abietinus*. Är det så enkelt som att arten har missgynnats av det intensiva trakthyggesbruket som bedrivs både i norra Sverige och Finland? Eller är det förändringar längs flyttningvägarna till vinterkvarteren? Eller i själva vinterkvarteren, vad kan påverka fåglarna där? Eller kan det vara så att gransångarna är utsatta för konkurrens mellan arter? Jag tänker då närmast på lövsångaren. Beträffande häckningsmiljöerna känner jag väl till terrängen vid den mångårigt inventerade ruten Sävast/Norramark. Där har det ej skett så stora miljöförändringar att det skulle förklara minskningen av gransångaren. Framtida undersökningar får svara på dessa frågor.

Tack

Tack till alla ornitologer som har hjälpt till att inventera och därmed möjliggöra de publikationer och undersökningar som jag har använt i denna artikel. Även ett tack till Sören Svensson som har hjälpt mig att ta fram de rutter som är inventerade i Norrbotten. Även tack till Peter Nilsson Piteå, som har hjälpt mig med statistiska beräkningar.

Referenser

- Bader, P., Bondestad, L., Byström, T. & Hambäck, P. 1998. Ögonblicksbilder av Holmöarnas landfågelfauna. En jämförelse av 1973 och 1996 års inventeringar. *Fåglar i Västerbotten* 23: 73–136.
- Grell, M. B. 1998. *Fuglenes Danmark*. Gads Forlag.
- Hagemeijer, W. J. M. & Blair, M. J. 1997. *The EBCC Atlas of European Breeding Birds: their Distribution and Abundance*. T & A D Poyser, London.
- Hansson, M. C. & Brännström, O. 1998. Range expansion and the possibility of an emerging contact zone between two subspecies of chiffchaffs (*Phylloscopus collybita* ssp.). Master Degree Project, Department of Animal Ecology, Lund University.
- Svensson, L. 1992. *Identification Guide to European Passerines*.

- Svensson, S. 1997. Fågelinventeringar. Sid. 289–307 i *Fåglarnas ekologi* (J. Ekman & A. Lundberg, red.). Sveriges ornitologiska förening, Stockholm.
- Svensson, S. 1998. Svenska häckfågeltaxeringen 1997. *Fågelåret 1997*. Vår Fågelvärld, Supplement 30: 11–21
- Väisänen, R. A., Lammi, E. & Koskimies, P. 1998. *Muuttuva Pesimällinnusto*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsingissä.

Summary

The northern Chiffchaff Phylloscopus collybita abietinus in crisis?

During the last couple of years many of my bird-watching friends have told me that they believe that the Chiffchaff is a decreasing species. I decided to investigate what has happened in Norrbotten, the northernmost province of Sweden, where I live.

I obtained the results of the Swedish breeding bird census that started 1975. Voluntary observers make counts along routes of their own choice, each with twenty points (or stops). From each point they count all seen and heard birds during five minutes. In Norrbotten, the Chiffchaff has been recorded at sixteen different routes since 1975.

Table 1 shows the results. The routes Timforsvägen, Stormyran, Degermyran, Nedre slingan and Sävast (1975–80) have been counted during only a few years and they do not show more than that the average was 4.9 Chiffchaffs per route, a rather high figure compared with the routes of later years. The routes Sävast/Norramark (the same route with a slight change of starting hour in 1984), Käikul, Lappräsket, and Raningsvägen are the most interesting ones. They all indicate a decline in numbers, on average 3.3 Chiffchaffs per route during 1983–90 and an average of 1.1 Chiffchaffs per route during 1991–98. The routes Hemlunda, Sunderbyn, Gammelstad, Alterruten, Skjutfältet, Kusträsk and Avan have been counted only during a few years, but the last five of them show a decline in the last two years (11, 7 and 5 individuals). A chain index (Figure 1) based on the routes censused in 1988–98 also show a clear drop.

Sweden's northernmost and easternmost bird-ringing station, which is located at Haparanda Sandskär, has studied bird migration since 1981. Between 1981 and 1996, 330 Chiffchaffs were ringed, an average of 21 birds per year. Figure 2 shows the number of Chiffchaffs captured per one hundred net-hours. There is a strong decline in numbers during

1994–96. This decline has continued in 1997 and 1998 with only 3 and 2 birds ringed (number of net-hours were not available).

Finnish ornithologists have monitored breeding birds for many years. In the new Finnish bird atlas (Väisänen m.fl. 1998), covering the period 1986–89, they compare the results with those of their earlier atlas of 1974–77. The estimate for 1974–77 was 380,000 pairs, and that for 1986–89 was 220,000 pairs, a decrease with 40%. Line and point counts show the same decline.

Since my results from Norrbotten in Sweden indicate the same decline there, it is possible that the northern subspecies *abietinus* of the Chiffchaff has declined in the whole of northern Scandinavia. This subspecies also breeds in Russia, but I know nothing about the population trend there. The cause of the decline is unknown, and require further study. Habitat change in the breeding area is a possibility. However, I know well the habitats along the Sävast/Norramark route, and the changes there are not such that they can explain the decline of the Chiffchaff. Other possibilities are of course changes along the migration route or in the winter quarters.

An interesting fact is that the southern subspecies *collybita*, which breeds in western and central Europe, eastwards to Poland and Ukraine, is increasing, for example in Denmark. In the last few decades it has also expanded its range into southernmost Sweden and has become locally rather common, and it continues to expand northwards.

Lars Berggren, Lulevägen 20 F, 961 33 Boden.

Sena häckningar hos hämplingen *Carduelis cannabina* i sydvästra Sverige

ANDERS ENEMAR

Det har ganska ofta hänt att sjungande hämplingar under juli månad plötsligt dykt upp på vår sommarstugetomt (1600 m²), som är belägen i Skepparkroken intill Skäldervikens norra strand, ca 5 km nordväst om Ängelholms stad i Skåne. Detta var till en början förvånande, eftersom i regel inga hämplingar varit på plats tidigare under säsongen. De rödbrösta-

de hämplinghanarna brukade välja sångplats på uppstickande toppkvistar i den rikliga häck- och buskvegetationen, bestående av vresros, hagtorn, slån, oxel och sibirisk ärt. (Numera lämnas därför alltid några toppkvistar orörda vid den årliga häckklippningen.) Observerade kopulationer och "hetsjakter" antydde att sommarhäckning var på gång. Detta gav anledning till att undersöka saken lite närmare, såväl på platsen som i någon mån i litteraturen.

Beskrivning

Vad som under de senaste två decennierna avslöjats av häckningar eller häckningsförsök presenteras i sammanfattad form i Tabell 1. Texten i tabellhuvudet kräver några förklarande tillägg. En häckning konstaterades vara lyckad inte endast när datum för ungarnas utflygning (uthoppande) faststälts genom dagliga besök, utan även när boet efter ett längre avbrott i observationerna visade sig vara tillplattat och omgärdat med en krans av spillning (föräldrafågeln slutar att avlägsna ekskrementsäckarna under de sista dagarna av ungarnas botid). Ett bo betecknades som övergivet, då hela kullen med kalla ägg fanns kvar, låt vara att orsaken även kunde vara att honan förolyckats på något sätt. Var några eller alla ägg borta, betraktades boet som plundrat.

De i juli uppträdande hämplingarna åtföljdes så gott som aldrig av några ungfåglar, och ofta var det fråga om mer än ett par. Två somrar bildades en smärre koloni, med minst tre par, som påbörjade sin häckning så gott som samtidigt, och med ett fjärde par som startade ca tre veckor senare (se för år 1982 i Tabell 1). Säkerligen kom hämplingarna inflyttande från annat håll, eftersom häckningar under vår och försommar varit en sällsynthet på tomten.

Sommarhäckningen stökas undan på fem veckor. Tiden från första ägg till spontan utflygning har i två fall med kullar om fem ägg varat i 27 resp. 29 dygn, vartill skall läggas tiden för bobygget. Detta har för fem häckningar pågått i fyra eller fem dygn från de första stråna till första ägget.

Antalet ägg i de kullar, som värpts i juli, har varierat mellan 4 och 7. Bland de åtta kullarna har 5-kullarna dominerat, medan vardera en kull bestått av 4, 6 och 7 ägg, vilket allt ger en medelkull om $5,25 \pm 0,89$ ägg. Att medelkullen håller sig till drygt 5 ägg styrks av att antalet boungar för fyra häckningar med okänd äggkullstorlek varit 5 i tre och 6 ett bo.

Tre kullar har värpts så sent som i augusti med 3, 4 och 5 ägg i bona, vilket antyder en sjunkande kullstorlek i slutet av häckningssäsongen. Den minskade produktiviteten understryks av att ett extra